

РИМСКАТА АДМИНИСТРАЦИЯ И БЕЗОПАСНОСТТА
В ГРАДОВЕТЕ – *VIGILES* И СЪБАРЯНЕ *INCENDIO
ARCENDI CAUSA*

Проф. д-р Хосе Луис Самора Мансано

Университет в Лас Палмас Де Гран Канария, Испания

Резюме: Нанасянето на вреди на околната среда не е ситуация, чужда на Античността като красноречив пример са негативните последици, възникващи от пожарите. Днес във връзка с пожара съществува широк спектър от правни средства за защита както на сигурността на гражданите, така и на публичното и частното имущество. Поради тази причина в моята статия се дискутира ограничаването в Рим чрез наказателноправни и административноправни мерки на палежите, което постепенно води до необходимостта от преустройство на градовете и наличието на превенция в определена степен. Освен това ще видим колко от принципите, въведени от римското право в тази връзка, все още продължават да се прилагат.

Ключови думи: *vigiles*, *coactio hominum*, предотвратяване на пожари, *incendiarii*, *inquilinos admonere*, *damnum incendii arcendi causa datum*;

ROMAN ADMINISTRATION AND CITY SAFETY - VIGILES AND THE DEMOLITION INCENDIO ARCENDI CAUSA

Prof. Jose Luis Zamora Manzano, PhD

University of Las Palmas de Gran Canaria, Spain

Abstract: The history of damage to the environment is not a new situation in antiquity, and when it comes ignis fire and the negative consequences that this implies. Today, arson affects a broad heterogeneous spectrum of legal goods to protect such as the safety of persons and public and private assets goods. For this reason, in my paper, we will discuss some aspects about how the fires in Rome had a strong legal and criminal and administrative repression, they consequently brought the need for urban redevelopment and prevention; moreover, will see how many of the principles that Roman law prevention continue apply.

Keywords: vigiles, coactio hominum, fire prevention, incendiarii, inquilinos admonere, damnum incendii arcendi causa datum;

1. ПРОЛОГ

Пламналите в Рим пожари предизвикват остра наказателноправна и административна реакция, особено най-големият,¹ по времето на Нерон (64 г. сл.Хр.), който изпепелява градската среда в продължение на почти една седмица² и се разпространява неудържимо, както ни информира Тацит:

Ann. 15.38. Sequitur clades, forte an dolo principis incertum (nam utrumque auctores prodidere), sed omnibus, quae huic urbi per violentiam ignium acciderunt, gravior atque atrocior. initium in ea parte circi ortum, quae Palatino Caelioque montibus contigua est, ubi per tabernas, quibus id mercimonium inerat, quo flamma alitur, simul coeptus ignis et statim validus ac vento citus longitudinem circi conripuit [...]

Макар и преди това да е имало големи пожари – като например предизвикания от галите през 390 г. пр.Хр., през тази година започва въвеждане на редица нови законодателни мерки за противопожарна безопасност.³

Затова виждаме че вредите, нанесени на околната среда, не са нещо ново, а са познати още от Древността, особено когато става дума за огъня⁴ и неговите

¹ Счита се, че подпалването на града е дело на Нерон, както може да се заключи от два текста на Светоний – Нер. 38 и 39: *incendit urbem tam palam, ut plerique consulares cubicularios eius cum stuppa taedaque in praediis suis deprehensos non attigerint, et quaedam horrea circum domum Auream, quorum spatium maxime desiderabat, ut bellicis machinis labefacta atque inflammata sint quod saxeo muro constructa erant [...]. Accesserunt tantis ex principe malis probrisque quaedam et fortuita.* Несигурността кой го е предизвикал и дали това е умишлен палеж произтича от Тацит – *Ann. 15.38*, цитиран по-долу в текста: *Sequitur clades, forte an dolo principis incertum.* Като накрая казва, че докато палели града някои казвали че го правят по заповед на императора, според Тацит – *Ann. 15.38 in fine – et quia alii palam facies iaciebant atque esse sibi auctorem vociferabantur, sive ut raptus licentius exercerent seu iussu.*

² Тацит разказва и как са успели да погасят пожара по райони, напр. в Есквилин – срв. *Tacit., Ann. 15.40: Sexto demum die apud imas Esquilias finis incendio factus, prorutis per immensum aedificiis, ut continuae violentiae campus et velut vacuum caelum occurreret. necdum pos[iti]t[us] metus aut redierat [p]lebi s[pes]: rursum grassatus ignis, patulis magis urbis locis; eoque strages hominum minor: delubra deum et porticus amoenitati dicatae latius procidere.*

³ Вж. Liv., ab u.c. 5.55, който говори за строителство за сметка на обществените фондове с по-устойчиви материали, криещи по-малък риск от пожар: *Antiquata deinde lege, promisce urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est; saxi materiaeque caedendae unde quisque uellet ius factum, praedibus acceptis eo anno aedificia perfecturos. Festinatio curam exemit uicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine in uacuo aedificant. Ea est causa ut ueteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc priuata passim subeant tecta, formaque urbis sit occupatae magis quam diuisae similis [...]*

⁴ За думата „*ignis*“, превеждана като „огън“, но и като „пожар“, вж. KIEFT, C. van de et NIERMEYER, J. F., v. *ignis*. – In: *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Nederlande, 2002, p. 665; v. *ignis* – In: *Vocabularium iurisprudentiae romanae (VIR)*, Vol. III.2. Berlin, 1983, col. 353.

отрицателни последствия⁵. В наши дни престъплението палеж⁶ обхваща широк спектър от ценности, които трябва да бъдат правно защитени, като например безопасността на хората и публичното и частното имущество⁷. Но ако разгледаме последствията от пожарите през призмата на околната и градската среда, виждаме че съсредоточаването на хора в селищата води до настъпателни промени в тях, и най-вече в градската среда, поради проблемите, произтичащи от многоетажните дървени сгради (*insulae*), които стигат до седемдесет фута, които се срастват и по силата на мултипликационния ефект се стремят да използват терена в максимална степен⁸. В римското право срещаме някои форми на защита на околната среда, които се появяват, макар и частично и разпокъсано, в източниците, които споменават *contaminaverit*⁹ или *polluat*¹⁰ във връзка със замърсяването и нездравословността на водите¹¹. Очевидно е, че въпреки този частичен подход към проблемите на екосистемата, още от Древността съществува загриженост за нея и вредите, които ѝ се нанасят, като

⁵ За унищожителния ефект на огъня говори свети Изидор – *Etym. XIX.6.5: Ignis autem dictus quod nihil gigni potest ex eo; est enim inviolabile elementum, adsumens cuncta qua rapit. Fabrica duabus rebus constat; ventis et flamma.*

⁶ От древни времена съществува различен подход в зависимост от това дали има лични увреждания или само имуществени вреди – вж. MOMMSEN, T. *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899, S. 840, където се казва: Die Brandstiftung ist, wie wahrscheinlich schon im Zwölftafelrecht, so sicher von den Rechtsgelehrten der Kaiserzeit, je nachdem sie als Lebensgefährdung oder als Eigentumsbeschädigung aufgefaßt ward, zwiefach behandelt worden, einmal bei dem Mordgesetz, sodann als qualifizierte Sachbeschädigung bei den außerordentlichen Verbrechen, und zwar dort nur die böswillige hier die Brandstiftung überhaupt.

⁷ Вж. POLAINO NAVARRETE, M. *Delito de incendio en el ordenamiento penal español*. Barcelona, 1982.

⁸ Juvenal 3.193–202; Suet., Nero. 16, 38, 44.

⁹ *D. 47.11.1.1 (= P.S. 5.4.13) (Paul, 5 Sent.) Fit iniuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, caeno luto oblinierit, aquas spurcaverit, fistulas lacus quidve aliud ad iniuriam publicam contaminaverit: in quos graviter animadverti solet.* Същото може да се види и в *Thesaurus Lingua Latina v. contaminatio*, VI, p. 629, където действията по замърсяване се считат за форма на увреждане: *foedare polluere y sordidare*.

¹⁰ Вж. конституцията на Теодосий, Аркадий и Хонория от 391 г. сл.Хр. в *C. 12.35.12 Cum supra virentes fluminum ripas omnis legionum multitudo consistit, id provida auctoritate discernimus, ut nullus omnino immundo fimo sorditatis fluentis commune poculum polluat, neve abluendo equorum sudore deproperus publicos oculos nudatus incestet, sed procul a cunctorum obtutibus in inferioribus partibus fluviorum hoc ipsum faciat.*

¹¹ ZAMORA MANZANO, J. L. *Precedentes romanos sobre el Derecho ambiental: la contaminación de las aguas, canalización de las aguas fecales y la tala ilícita forestal*. Madrid, 2003, p. 19 ss. NARDI, E. *Inquinamento e diritto romano*. – In: *Studi in onore di Tito Carnacini*. Università degli studi, Bologna. Vol. 3. Milano, 1984, p. 755–765. Вж. също и Di PORTO, A. *La tutela della salubritas fra editto e giurisprudenza il ruolo de Labeone*. – In: *BIDR*, Vol. 30, 1988, p. 459 ss., отчасти публикувана в *BIDR*, Vol. 31, 1989, p. 271–390, и като монография – *La Tutela della "salubritas" fra editto e giurisprudenza: Il ruolo di Labeone*. Vol. 1. Milano, Giuffrè, 1990. Срв. и FISCHER, R. *Umweltschützende Bestimmungen in Römischen Rechts*. Aachen, 1996.

пожарите са едно от най-често застрашаващите съвместното съжителство на обществото престъпни деяния¹². Трябва обаче да се подчертае, че макар в нормите, които ще разгледаме по-долу, да не е отразен никакъв специален екологичен подход, тъй като те се вписват по-скоро в сферата на защитата на личните интереси и имуществените отношения, виждаме една косвена защита и на селската и градската среда.

В Древния Рим пожарите се дължат на редица фактори, и най-вече на използваното нощем осветление и отопление, в съсредоточаването на недвижимости и в масовата употреба на дървото като строителен материал. Към това трябва да се добави, че първоначално не съществуват политики на превенция и средства за гасене на пожарите – обикновено поради липса на водни канали и водни хранилища. Това обстоятелство дава тласък на укрепването на съществуващите и строителство на нови акведукти¹³.

Правната основа на регламентирането на свързаните с огъня противозаконни действия, които ще разгледаме тук, е различна в различните периоди на римското право, като се започне от Закона на дванадесетте таблици (VIII.10=D. 47.9.9), отговорността, произтичаща от *lex Aquilia: item si arbustum meum vel villam meam inceinderis, Aquiliae actione habebō*¹⁴, отговорността, определена от претора в едикта за *incendio ruina, naufragio rate nave expugnata*¹⁵; смъртното наказание, предвидено по-късно в *Lex Cornelia de sicarii et veneficis* (81 г. пр.Хр.) *cuiusve dolo malo incendium factum erit*¹⁶, а също *leges iuliae de vi publica* и *de vi privata*¹⁷, които предвиждат употреба на сила и предполагат

¹² Огънят поглъща всичко, до което достигне – *ignis autem dictus, quod nihil gigni potest ex eo. "Est enim inviolabile elementum, absumens cuncta quae rapit"*, както сочи Свети Исидор, подчертавайки последиците от пожарите в Etym. 19.6.5.

¹³ PISANI, P. Uomo, natura, ambiente nella letteratura latina. Genova, 1990, p. 49 ss. По-късно водоснабдяването се подсилва благодарение на множество акведукти: *aqua Appia, anio Vetus, aqua Marcia, aqua Tepula, aqua Julia, aqua Virgo, Aqua Alsietina, Aqua Claudia, Anio Novus, Arcus Neroniani Caelemontani, Aqua Traiana, Rivus Herculeus, Aqua Marcia Antoniniana, distribuidos por toda la ciudad*.

¹⁴ D. 9.2.27.7. (Ulpian, 18 ad ed.), който е възпроизведен в Coll. 12.7.1, където се разглежда палежа на инсула *de item si insulam meam adusseris vel incenderis* [...].

¹⁵ D. 47.9.1.pr. Ulpian 56 ad ed.: *Praetor ait: "in eum, qui ex incendio ruina naufragio rate nave expugnata quid rapuisse recepisse dolo malo damnive quid in his rebus dedisse dicitur: in quadruplum in anno, quo primum de ea re experiundi potestas fuerit, post annum in simplum iudicium dabo. item in servum et in familiam iudicium dabo"*.

¹⁶ Главно, както ще видим по-късно, в D. 48.8.1.pr. (Marcian., 14 inst.), Coll. 12.5.1, C. 9.1.11.

¹⁷ D. 48.6.5.pr., Paul.Sent. 5.26.3 и 9.26.4.

съществуването на организирана престъпност¹⁸ и други прояви, свързани с това деяние, които ще разгледаме.

Преди да разгледаме правната уредба на санкциите и разпоредбите, свързани с това престъпление, ще изложа накратко някои съображения от гледна точка на римската администрация относно контролните и охранителните органи, чиято задача е да предотвратяват опасността от пожар.

За целите на контрола върху подобни деяния са съществували *tresviri nocturni*¹⁹, тъждествени на с *tresviri capitales*²⁰, които участвали заедно с едилите и трибуните от републиканската епоха. Били им възложени функции по поддръжката на обществения ред и контрол и превенция на пожарите²¹. В този смисъл срещаме един фрагмент в титула *officio praefecti vigilum*, в който Паул говори за тези триумвири в D. 1.15.1 (*libr. sing. Praef. Vigilum*): *Apud vetustiores incendiis arcendis triumviri praeerant, qui ab eo, quod excubias agebant nocturni dicti sunt: interveniebant nonnumquam et aediles et tribuni plebis. Erat autem familia publica circa portam et muros disposita, unde si opus esset evocabatur: fuerant et privatae familiae, quae incendia vel mercede vel gratia extinguerent. Deinde Divus Augustus maluit per se huic rei consuli [...].*

От текста е видно, че триумвирите изпълняват тази дейност заедно с едилите и народните трибуни до времето на Август. Според мен е многозначително съществуването на службата, за която се говори в този фрагмент, съставена от публични роби, които били разполагани на стените и край крепостните врати, а вероятно и на покриви или балкони, за да наблюдават по-добре за възникването на пожар. В този смисъл текстът ни подсказва и възможността да е било заплащано за гасенето на пожари.

¹⁸ Общо за противодействието на организираната престъпност вж. SOLIDORO MARUOTTI, L. La repressione della criminalità organizzata nel diritto romano, criteri de impostazione della ricerca. – In: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*. Vol. 8. Napoli, 2001, p. 33 ss.

¹⁹ Можели да наблюдават денем и нощем, но най-вече да предотвратяват струпването на хора, за да няма пожари: *Liv. 39.14.9–10: triumviris capitalibus mandatum est, ut uigilias disponerent per urbem seruarentque, ne qui nocturni coetus fierent, utque ab incendiis caueretur.*

²⁰ *Tresviri* извършват разследвания, най-вече за да се избегне завеждането на ненужни дела – разпитвали обвиняемия, нареждали задържането му под стража или пък приключвали делото поради липса на доказателства. Вероятно са от преди 290 г. пр.Хр. Вж. CASCIONE, C. *Tresviri capitales*. Storia di una magistratura minore. Napoli, 1999, p. 9, n. 18. KRAUSE, J. U. *Kriminalgeschichte der Antike*. München, 2004, S. 44–45.

²¹ ROBINSON, O. Fire prevention at Roma. – In: *RIDA*, Vol. 24, 1977, p. 379.

Обаче трябва да подчертаем, че наблюдението и превенцията на пожарите носи съответната отговорност, тъй като триумвирите можели да бъдат санкционирани, ако не изпълнявали както трябва функциите си. Има няколко свидетелства, които подкрепят моето твърдение. Така например Валерий Максим говори за осъждането на петима заради това, че са дошли твърде късно да гасят пожар на *via sacra*:

Possumus et ad illos breui deuerticulo transgredi, quos leues ob causas damnationis incursus abripuit. M. Muluius, Cn. Lollius, L. Sextilius triumviri, quod ad incendium in sacra uia ortum extinguendum tardius uenerant, a tribunis pl. die dicta apud populum damnati sunt. A санкциии се налагат също и заради проявена небрежност при наблюдението, както виждаме от следния пасаж: Item P. Villius triumuir nocturnus a P. Aquilio tribuno pl. accusatus populi iudicio concidit, quia uigilias neglegentius circumierat.²²

Самият Август²³ въвежда промени поради проблемите, възникващи при пламване на множество пожари, немалко от които се дължат на организираната престъпност (*coactio hominum*), като някои даже избухват в един и същ ден. Затова през 22 г. пр.Хр. той създава противопожарна служба от шестстотин публични роби, подчинени на едилите, както вече видяхме във фрагмента от Паул, на които може да се заплаща или пък да работят безвъзмездно. Обаче през 7 г. пр.Хр., преценявайки като незадоволителни резултатите от тази публична дейност, императорът разделя града на райони, като разпределя противопожарната охрана на седем създадени за целта кохорти²⁴, а през 6 г. пр.Хр. създава паравоенна служба от хиляда мъже във всяка кохорта – *vigiles*, разположени на стратегически точки, за да осигуряват наблюдението и

²² Вж. Valerii Maximi Factorvm et Dictorvm Memorabilivm. Libri Novem, 8.1. damn. 5–6.

²³ Освен създаването на корпуса на вигилите, императорът предприел редица други мерки, за да разкраси града и да предотврати наводняването му от река Тибър: *Suet., Aug. 30: Spatium urbis in regiones vicosque divisit instituitque, ut illas annui magistratus sortito tuerentur, hos magistri e plebe cuiusque vicinia lecti. Adversus incendia excubias nocturnas vigilesque commentus est; ad coerendas inundationes alveum Tiberis laxavit ac repurgavit completum olim rudibus et aedificiorum prolationibus coartatum. Quo autem facilius undique urbs adiretur, desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia sternendas distribuit.*

²⁴ Седемте кохорти са контролирали 14 региона, за да влизат бързо в действие в случай на пожар. За разпределението им вж. у. BAILLIE REYNOLDS, P. *The vigils of Imperial Rome*. Chicago, 1996 (reimpr. from London, 1926), p. 24. В този смисъл с обширно археологическо и топографско изследване вж. CAPPONI, S. e MENGOZZI, I. *I vigiles del Cesari. L'organizzazione antincendio nell'antica Roma*. 1993, p. 49 ss.

безопасността под командването на *Praefectus vigilum*²⁵, както сочи текстът на Паул:

D. 1.15.1.3.pr. (Paul. libr. sing.off. Praef.vigil.): Nam salutem rei publicae tueri nulli magis creditur convenire nec alium sufficere ei rei, quam caesarem. itaque septem cohortes oportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquaqueque cohors tueatur, praepositis eis tribunis et super omnes spectabili viro qui praefectus vigilum appellatur.

Prima facie, знаем, че компетенциите на *vigiles*²⁶ (обикновено набирани измежду освободенците), чийто брой достига седем хиляди, и на техния началник (*praefectus vigilum*), били доста широки.²⁷ Затова те изпълнявали не само функции, пряко свързани с рисковете, произтичащи от огъня, но и наблюдение и охрана на градовете като нощна полиция, за да предотвратяват най-вече кражбите и организираната престъпност. Те обикаляли поверените им сектори, носейки дрехи и инструменти за гасене на пожари. За това говори фрагментът от Паул в *D. 1.15.3.3 (Paul. libr. sing. Praef. Vigilum): Sciendum est autem praefectum vigilum per totam noctem vigilare debere et coerrare calciatum cum hamis et dolabris.*

От този текст може да се направи заключение, че самият префект на вигилите е трябвало да обикаля, носейки кофи и брадви, макар че според мен това се е отнасяло по-скоро за подчинените му. Макар и Паул да не споменава това изрично, но имало и други инструменти за спасителни и спешни действия²⁸,

²⁵ Паул говори за този префект на вигилите, който е начело на седемте кохорти, наблюдаващи за възникване на пожари, както и за кражби, вкл. и с взлом, укривателство и пр. – *D. 1.15.3.1 (Paul. lib. Sing. de off. Praef.): “Cognoscit praefectus vigilum de incendiariis effractoribus furibus raptoribus receptatoribus, nisi si qua tam atrox tamque famosa persona sit, ut praefecto urbi remittatur. et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigat eos qui neglegentius ignem habuerunt, aut severa interlocutione comminatus fustium castigationem remittit”*, а също и за пиромани, и за роби бегълци – *D. 1.15.4. (Ulp. lib. Sing. de off. praef.)*

²⁶ От гледна точка на персонала е имало две големи групи. Едните отговаряли за доставянето на водата (*aquarii*) и помпите (*siphonarii*). Другите отговаряли за гасенето и спасителните работи: *centonarii*, които отговаряли за платната за гасене (*centones*) и тяхната поддръжка, за което бил нужен оцет; *falcarii* и *uncinarii*, чиято задача била да придържат пламналите стени с куки, за да не се срутят изведнъж, като вторите правели пробиви или контролирано събаряне на сгради с катапулти; *emitula*, натоварени със спасяването на хора и евакуирането им, за която цел използвали дюшеци. Освен това имало специална медицинска служба – *medici*, и кола, с която се превозвал този персонал (*sipho*), съответстваща на съвременните пожарни коли.

²⁷ NIPPEL, W. *Aufruhr und Polizei in der römischen Republik*. Stuttgart, Klett-Cotta, 1988, p. 168, посочва, че е трудно да се каже какви точно са били техните задачи: “es ist schwer zu sagen, ob die vigilae über ihre Aufgaben beim Feuerschutz hinaus regelmäßig weitergehende Ordnungsfunktionen erfüllt haben”.

²⁸ HOMO, L. *Rome impériale et l’urbanisme dans l’antiquité*. Paris, 1971, p. 173 ss. Вж. също и PISANI, P. *Uomo, natura, ambiente...*, p. 50 ss.

като например брадви (*dolabrae*), импрегнирани със смола кофи за носене на вода (*hamae*) или напоени с оцет платна (*centones*) и най-вече пожарни маркучи с резервоари (*siphones*)²⁹. Улпиан също говори за пособията им в *D. 33.7.12.18 (Ulp. lib.20 ad Sab): Acetum quoque, quod exstinguendi incendii causa paratur, item centones sifones, perticae quoque et scalae, et formiones et spongias et amas et scopas contineri plerique et pegasus aiunt.*

В компетентността на префекта на вигилите били пожарите, предизвикани от небрежност, наказанието за която било телесно – бой с пръчки³⁰, докато умишлено причинените пожари били от компетентността на градския префект според един коментар на юриста Улпиан към рескрипт на императорите Септимий Север и Антонин:

D. 1.15.4 (Ulp. libr.sing de off. Praef.Urbi): Imperatores severus et antoninus iunio rufino praefecto vigilum ita rescripserunt: "insularios et eos, qui negligenter ignes apud se habuerint, potes fustibus vel flagellis caedi iubere: eos autem, qui dolo fecisse incendium convincentur, ad fabium cilonem praefectum urbi amicum nostrum remittes: fugitivos conquirere eosque dominis reddere debes".

Друг пасаж говори за отговорността на обитаващите жилищата, независимо дали са *insulae* или *domus*. Те трябвало да внимават в домакинските дейности, за да избягват пожарите. Затова текстът указва, че трябва да разполагат с вода в близост до жилището – за това говори Паул в *D. 1.15.3.4 (Paul. libr. sing.off. Praef.vigil.): Ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur. Praeterea ut aquam unusquisque inquilinus in cenaculo habeat, iubetur admonere.*

²⁹ Първоначално гасенето на пожари се извършва с кофи (*hamae*) и маркучи, които към 440 г. пр.Хр. са направени от волски черва и стомах. Червата се използвали като маркучи, а стомахът служел като мях за вода. По-късно се появява *siphos* – т.нар. „спринцовка“, състояща се от цилиндър и бутало за изпръскване на водата. Така тя можела да стигне по-далеч и да попадне в ядрото на огъня. Римската инженерна мисъл отива още по-далеч с изчисляването на водния градиент в акведуктите и инсталирането на водохранилища из целия град, и с появата на хидравлични помпи като на *Ctesibius* или на *Heron* с двойно бронзово бутало, свързано към един-единствен изход (*Heron Pneum I.28*). Вж. описанието у *Vitruv., De arch. 7.4*. За помпите отговаряли *sifonarii* (вж. *CIL VI.1057, VI. 3744*), които заедно с *aquarii* трябвало да прокарат захранването с вода към сифоните от обществени източници, бани или частни домове. Вж. *De MAGISTRIS, E. La militia vigilum della Roma imperiale. Roma, 1898, p. 86.*

³⁰ Компетенциите му били ограничени в делата, в които се иска смъртно наказание според една конституция на императорите Валентиниан, Теодосий и Аркадий (385–389 г. сл.Хр.) – *C. 1.43.1: Praefecti vigilum huius urbis nihil de capitalibus causis sua auctoritate statuere debent, sed si quid huiusmodi evenerit, culmini tuae potestatis referre, ut de memoratis causis celsiore sententia iudicetur Imperatores.*

Трябва да се отбележи, че текстът се отнася не за *domus*, а за наемателите на многоетажните сгради, на които се дават наставления. Тези сгради (*insulae*) приютявали под наем най-бедните и образували истински бордеи – издигали се до сто фута на височина, разделяли ги тесни и зловонни улички и се състояли от мизерни жилища³¹. Предписанието, което дава фрагментът, е да има складирана вода в къщите, особено в жилищата на горните етажи³². Това е препоръка, която целй да се предотврати разпространението на огъня в жилищата на горните етажи, до които огнеборските екипи стигали по-бавно. Смятам, че непредвидливостта на наемателите е била санкционирана по-строго – с телесни наказания в случай на пожар поради небрежност.

Що се отнася до нашето изследване, трябва да отбележим, че компетентността на вигилите и техния префект включвала пожарите, предизвикани поради небрежност, както вече видяхме, и както сочи Паул в *D. 1.15.3.1 (Paul. libr. sing. Praef. Vigilum): Cognoscit praefectus vigilum de incendiariis effractoribus furibus raptoribus receptatoribus, nisi si qua tam atrox tamque famosa persona sit, ut Praefecto Urbi remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigat eos qui neglegentius ignem habuerunt, aut severa interlocutione comminatus fustium castigationem remittit.*

Освен цитирания по-горе фрагмент от Улпиан, който отнася умишлените пожари към компетентността на *Praefectus Urbi*, текстът от Паул посочва и случаите на насилие и грабежи (*tam atrox tamque famosa persona*), но и дребните крадци, укривателите на крадени вещи и роби бегълци, и хората, известни с неморалното си и непочтено обществено поведение, които най-вероятно извършвали нееднократно подобни деяния.

³¹ Juven., Sat. 3.190–314. Фронтин говори за проблемите, породени от натрупването на отпадъци и липсата на подаване на вода до всички точки на града – *Frontin., De aqued., 1.18: Omnes aquae diversa in urbem libra perveniunt. Inde fluunt quaedam altioribus locis et quaedam erigi in eminentiora non possunt; nam et colles sensim propter frequentiam incendiorum excreverunt rudere. Quinque sunt quarum altitudo in omnem partem urbis adtollitur, sed ex his aliae maiore, aliae leviore pressura coguntur.*

³² ROBINSON, O. Fire prevention at Rome..., p. 381. Juvenal, 3.268–277, разказва че, възползвайки се от тъмнината, от сградите се хвърляли всякакви боклуци и отпадъци, и затова едиктът предвижда санкционирането на *effusis vel deiectis* като мярка за гарантиране на движението по улиците – вж. WITMAN, R. Die Körperverletzung an Freien in Klassischen römischen Recht. München, 1972, S. 63 ff.

С времето командите от вигили изчезват – някъде около IV в. сл.Хр.³³, макар че *praefectus vigilum* продължава да упражнява функции в наказателното правораздаване³⁴.

Подобно на Рим, по линия на институционалното подражание, Константинопол също учредява префектури с цел контрол над този род инциденти, тяхното наблюдение и предотвратяване. Император Юстиниан въвежда наименованието *praetor plebis*³⁵. *Vigiles*³⁶ са заместени от *collegiati* – група или гилдия на *centonarii*, *dendrophorii* и *fabri*,³⁷ които действат като нощна полиция³⁸. Те можело да бъдат призовани с вик “*Omnes collegiati!*” и поемали функциите по безопасността, контрола и превенцията на пожарите.³⁹ Докато по-горе говорихме за около седем хиляди огнеборци, сега те се свеждат приблизително до петстотин⁴⁰ поради ограничаваща ги реорганизация и появата на други

³³ SINNIGEN, W.G. The officium of urban prefecture during the later Roman empire. – In: *Papers an monographs of the American Academy in Rome*. Vol. 17. Roma, 1957, p. 92 ss.

³⁴ Cassiod. Var VII.7; VI.8 е също относно компетентността: C. 1.43.1: *Praefecti vigilum huius urbis nihil de capitalibus causis sua auctoritate statuere debent, sed si quid huiusmodi evenerit, culmini tuae potestatis referre, ut de memoratis causis celsiore sententia iudicetur Imperatores.*

³⁵ Nov. 13.1.1 (535): *igitur quoniam antiquis Romanis vehementer praetoris placuit nomen, propterea existimavimus eos praetores plebeios oportere nominare, qui ad custodiam et disciplinam constitutisunt [...].*

³⁶ BAILLIE REYNOLDS, P. The vigils of Imperial Rome, p. 121 коментира липсата на яснота около изчезването на тези команди: “the latter end of the vigiles and their ultimate fate are completely unknown: they pass out of history with the gradual disintegration of the Rome over the security of whose citizens and over the safety of whose fabric, they kept watch and guard for five centuries”.

³⁷ Първите произвеждали огнеупорни дрехи и инструменти за борба с огъня. За тях говори Константин в конституция, включена в *CTh. 14.8.1: Ad omnes iudices litteras dare tuam convenit gravitatem, ut, in quibuscumque oppidis dendrofori fuerint, centonariorum adque fabrorum collegiis adnectantur, quoniam haec corpora frequentia hominum multiplicari expediet.* Вторите отговаряли за снабдяването със строителни материали, а *fabri tignarii* – за производството на материали и за строителството на обществени сгради и храмове. Вж. WALTZING J. P. *Études historique sur les corporations*. Vol. 2. Brussels, 1896, p. 218. Вж. също и PENDÓN MELÉNDEZ, E. *Régimen jurídico de la prestación de servicios públicos en Derecho romano*. Madrid, 2002, p. 352 ss.

³⁸ Вж. CHASTAGNOL, A. *La préfecture urbaine a Rome sous le bas-empire*. Paris, 1960, p. 261 ss., който сита че: “les textes relatifs aux collegiati pompiers de Roma sont moins précis que pour Constantinople, mais n`en permettent pas moins d`établir que leur organisation était absolument identique”.

³⁹ Lydius, *De mag. 1.50: οὐ γὰρ μόνον τὴν πόλιν ἐξ ἐπιδρομῆς καὶ λανθανούσης ἐφόδου πολεμίων ἀπήμαντον καὶ ἀστασίστον ἐμφυλίου βλάβης φυλάττουσιν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐμπρησμῶν βλαπτομένοις ἀμύνουσι.*

⁴⁰ С една конституция на императорите Хонорий и Теодосий се въвеждат ограничения: C. 4.63.5: *Cessante omni ambitione, omni licentia quingentorum sexaginta trium collegiatorum numerus maneat nullique his addendi mutandive vel in defuncti locum substituendi pateat copia, ita ut iudicio tuae sedis sub ipsorum praesentia corporatorum in eorum locum, quos humani subtraxerint casus, ex eodem quo illi fuerant corpore subrogentur: nulli alii corporatorum praeter praedictum numerum per patrocina immunitate concessa.*

служби, като например *curatores regionum* и *vicomagistrati*. Трябва да имаме предвид обаче, че към гилдията на пожарникарите може би е имало някакво зачисляване на служба с оглед поддържане на оптимално ниво на броя огнеборци.

2.2. ПОЖАРИТЕ В РИМСКОТО ПРАВО – ПРАВНА УРЕДБА

Първото регламентиране на задълженията, произтичащи от наказуеми деяния, свързани с пожари, намираме в Закона на Дванадесетте таблици⁴¹, който ги приравнява към престъплението убийство в Таблица VIII.10 (=D. 47.9.9⁴²). Този текст прави разлика между умишлен пожар (палеж) и пожар, предизвикан поради небрежност или непредпазливост⁴³. Така за палеж се прилага смъртно наказание по системата за равно възмездие чрез кремация⁴⁴ след връзване и бичуване на осъдения поради опасността, която крие преднамереното предизвикване на пожар в едно жилище, сграда или зърнено хранилище, намиращи се в близост до дадена къща⁴⁵. Същото наказание се

⁴¹ В закона също се споменават таблиците *X.1 Hominem mortuum in urbe ne sepelito u X.9 (=Ciceron leg. 2.24.61) rogum bustumve novum vetat propius LX pedes adigi aedes alienas invito domino*, които съдържат разпоредби, косвено засягащи здравословните условия в града и съседските отношения – забранява се кремирането на трупове в града и се определя място за кремация или нов гроб, който не може да отстои на по-малко от 60 фута от чуждата къща. Срв. ZAMORA MANZANO, J. L. *Precedentes romanos...*, p. 16–17. *Lex Ursonensis*, публикуван от Марк Антоний през 44 г. пр.Хр., определя: *L.URS 73–74: Ne quis intra fines oppidi coloniaeve, qua aratro circumductum erit, hominem mortuom inferto neve ibi humato neve urito neve hominis mortui monimentum aedificato. Si quis adversus ea fecerit, is colonis coloniae Genetivae Iuliae HS ICC dare damnas esto, eiusque pecuniae cui volet petitio persecutio exactioque esto. itque quot inaedificatum erit Ilvir aedilisve dimoliendum curanto. Si adversus ea mortuus inlatus positusve erit, expianto uti oportebit. 74. Ne quis ustrinam novam, ubi homo mortuus combustus non erit, propius oppidum passus D facito. qui adversus ea fecerit, HS ICC colonis coloniae Genetivae Iuliae dare damnas esto, eiusque pecuniae cui volet petitio persecutioque ex hac lege esto.*

⁴² *qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vincetus verberatus igni necari (XII tabulis) iubetur, si modo sciens prudesnque id commiserit; si vero casu id est negligentia, aut noxiam sarcier iugetur, aut si minus idoneus, sit levius castigatur.* Пояснява се, че под къща се разбира всяка сграда, която може да бъде засегната от пожар *appellatione autem aedium omnes species aedificii continetur.*

⁴³ BRASIELLO, U. *La repressione penale in diritto romano.* Napoli, 1937, p. 206 ss. FERRINI, C. *Diritto penale romano.* Roma, 1976, p. 331, посочва че той наподобява убийство поради тежките последствия, които носи и опасността за живота, която крие: *“ravvicinato all’omicidio pel pericolo grave creato contro la vita umana”.*

⁴⁴ Добавя се изкупителният елемент на пречистване чрез огъня и съотношение между престъплението и наказанието. Умишленият пожар се наказва по-строго – вж. ORTEGA CARRILLO de ALBORNOZ, A. *De los delitos y las sanciones en la ley de las XII Tablas.* Málaga, 1988, p. 73–74, n. 42.

⁴⁵ На тези престъпления се противодейства особено енергично, за да се предпазят реколтите – вж. SANTALUCIA, B. *Diritto e processo penale nell’antica Roma.* Milano, 1998, p. 58.

прилага и в други случаи, като например във военното наказателно право – за враговете и дезертърите⁴⁶: *Hostes autem, item transfugae ea poena adficiuntur, ut vivi exurantur*⁴⁷.

От друга страна, ако пожарът избухнал по нечия вина или поради небрежност, престъпникът бил задължен да плати обезщетение за причинената вреда. При случайно възникнал пожар неплатежоспособният подпалвач трябвало да бъде наказан с по-малка строгост, *levius castigatur*, вероятно с бой с камшици или бичуване с изправителна или превантивна цел⁴⁸.

Страхът от пожар поражда необходимостта да се определят отстоянията между мястото за кремиране на трупове и чуждата къща, което е описано в X.9 (=Cicero *leg. 2.24.61*) *rogum bustumve novum vetat propius LX pedes adigi aedes alienas invito domino*. Целта е да се опазят съседските отношения и хигиенните и здравни условия.

Как са квалифицирани различните случаи според правните източници след Закона на Дванадесетте таблици? Знаем че основните категории са умишлен или виновно причинен пожар и случайно възникнал пожар.

От една страна, в Сентенциите на Паул (PS. 5.20), в рубриката *incendiariis*, се говори за различните случаи, коментирани по-горе, както и в рубриките 5.3.6. *his quae per turba fiunt* и 5.26.3 *ad legem iuliam de vi publica et privata*. Запазва се смъртното наказание, предвидено още в Закона на Дванадесетте таблици в случай на умишлен палеж. Така е в PS. 5.20.1 се приема: *incendiarii qui quid in oppido praedandi causa faciunt, capite puniuntur*⁴⁹. От този текст заключаваме, че смъртното наказание се прилага, ако пожарът е предизвикан в града с намерение за кражба или разграбване. По друг начин стоят нещата, ако пожарът е предизвикан в селски район: PS. 5.20.2: *Qui casam aut villam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnatur, honestiones in*

⁴⁶ За разпространението на това наказание Момзен посочва: “indes ist diese Execution schon in republikanischer Zeit in weiterem Umfang und vor allem häufig unter dem Principat zur Anwendung gekommen” – *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899, S. 923. Както пише Момзен, виновният се приковавал или връзвал към един стълб и около него се натрупвали дърва, за да се запали кладата, в която той да изгори: “der verbrecher wird auch hier entkleidet und einen Pfahl angenagelt oder angebunden, dieser alsdann in die Höhe gezogen und durch Anzünden des um denselben aufgehäuften Holzes die Exekution vollstreckt”.

⁴⁷ D. 48.19.8.2. (Calistr.lib.9 off. Procons).

⁴⁸ DILIBERTO, O. *Materiali per la palingenesi delle XII tavole*. Vol. 1. Cagliari, 1992, p. 315.

⁴⁹ Coll. 12.4.1.

insulam *relegantur*⁵⁰.

В този случай има елемент на преднамереност, породена от вражда⁵¹ (*inimicitia*) към собственика на къщата или вилата и наказанието е различно за *honestiores*, в които случаи се прилага релегация заточение (*relegatio in insulam*)⁵², работа в мините или принудителен общественно полезен труд за *humiliores*⁵³.

При непредумишлен пожар, който се свързва със случайно възникване по непредпазливост, тъй като би могъл да бъде избегнат при съответни предпазни мерки, като например да не се пали огън при вятър или да се внимава след запалването му, се въвежда наказание, ако бъде опожарено лозе, житна култура, овощка или маслиново дърво. Тогава трябвало да се плати обезщетение въз основа на оценката на нанесената щета – PS.5.20.3⁵⁴: *fortuita incendia, quae casu venti ferenti vel incuria ignem supponentis ad usque vicini agros evadunt, si ex eo seges vel vinea vel olivae vel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarciatur.*

Изразът *casu venti furentis* се отнася за случайното разпространение на пожара. Тук трябва да споменем коментарите към едикта на Паул във връзка с отговорността за щетата от гледна точка на *lex Aquilia*, според D. 9.2.30.3⁵⁵, тъй като субектът носи отговорност⁵⁶ ако не е осигурил средства за предотвратяване

⁵⁰ Coll. 12.2.1.

⁵¹ За различните прояви на вражда в римското общество и мотивите за конфронтация вж. EPSTEIN, D. F. *Inimicitiae in Roman Society*. Michigan, 1982; Id., *Personal Enmity in roman politics 218–43 BC*. New York, 1987.

⁵² Заточението се е прилагало само срещу свободни мъже, тъй като несвободните нямали право да избират свободно местоживеенето си: MOMMSEN, T. *Strafrecht...*, S. 968: *die Relegation ist nur im öffentlichen Strafrecht anwendbar und nur gegen Freie, da dem Unfreien die freie Wahl des Aufenthaltsortes abgeht.*

⁵³ За дуалистичната система от наказания в зависимост от съсловната принадлежност в Късната империя вж. GARNSEY, P. *Social status and legal privilege in the Roman Empire*. Oxford, 1970, p. 118, 136.

⁵⁴ Coll. 12.2.2

⁵⁵ *In hac quoque actione, quae ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur: ideoque si quis in stipulam suam vel spinam comburendae eius causa ignem immiserit et ulterius evagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam laeserit, requiramus, num imperitia eius aut negligentia id accidit. nam si die ventoso id fecit, culpa reus est (nam et qui occasionem praestat, damnum fecisse videtur): in eodem crimine est et qui non observavit, ne ignis longius procederet. at si omnia quae oportuit observavit vel subita vis venti longius ignem produxit, caret culpa.* Трудно може да се приеме, че Паул въвежда задължение да се компенсират вредите при случайно възникнал пожар. По-скоро става въпрос за някаква дискусия, възникнала във връзка с прилагането на *lex Aquilia* – вж. MACCORMACK, G. *Criminal liability for fire in early and classical Roman law*. – In: *Index*, Vol. 3, 1972, p. 392.

⁵⁶ Ако престъплението е било извършено от роб, собственикът можел да подаде ноксален иск PS. 5.20.4 (=Coll. 12.3.1) *Commissum vero servorum, si domino videatur, noxae deditioe sarcitur.*

на разпространението на огъня поради поривите на вятъра, в който случай той би трябвало да действа с усърдието, което изисква подобна ситуация⁵⁷. От друга страна, ако престъплението, засегнало житни ниви, лозя или маслинови насаждения, е извършено по непредпазливост съгласно PS. 5.20.5⁵⁸ (=Coll.12.3.2), се прилага аналогично наказание, според социалния статус, както видяхме в PS. 5.20.2, макар да не се казва нищо за продължителността му.

Друг тип казус в Сентенциите на Паул, свързан с умишлен или виновно причинен пожар, е описан в PS. 5.3.6 в рубриката *De his quae per turbam fiunt*, за случаите на метеж, вълнения или организирана престъпност. Тогава се прилага смъртно наказание (*summo supplicio adfiuntur*), докато при пожар по непредпазливост присъдата е да се заплатят в двоен размер причинените щети – *Incendiarii, qui consulto incendium inferunt summo supplicio adfiuntur. Quodsi per incuriam ignis evaserint, dupli compendio damnu eiusmodi sarciri placuit*.

Като обобщение на Сентенциите на Паул може да кажем, че в тях вече се прави разлика между средата, в която е предизвикан пожарът – градска или селска, като пожарите в града се наказват по-строго поради по-голямата опасност, която крият за хората предвид наличието на *insulae*, където много лесно и бързо се разпространява огънят и където, както казах, има предупреждение към обитателите от органите на властта: *ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur. Praeterea ut aquam unusquisque inquilinus in cenaculo habeat, iubetur admonere*⁵⁹. Същевременно в Сентенциите са разгледани причините за престъплението – омраза, намерение за ограбване или плячкосване.

Както вече казах, Дигестите въвеждат системата за равно възмездие⁶⁰ при непреднамерения пожар, определен в Закона на Дванадесетте таблици, но за

Ако целта на пожара е била разграбване, наказанието е могло да бъде смърт, – вж. ROBINSON, R. Slave and the criminal law. – In: ZSS, Vol. 98, 1981, p. 218 ss.

⁵⁷ CONDANARI MICHLER, S. Über schuld und schaden in der antike. – In: *Scritti in onore di Contardo Ferrini*. Vol. 3. Milano, 1948, p. 74 ss., цитира в D. 9.2.27.9 отговорността във връзка с друг казус на пожар. Както вече казах по повод разпоредбите в D. 1.15.3.4, полагана е била особена грижа да се информират гражданите за това колко е важно да се внимава и да се наблюдава огънят, както и да се държи в близост вода за погасяването му.

⁵⁸ *Messium sane per domum incensores vineraum olivarumue aut in metallum humiliores damnatur, aut honestiores in insulam relegantur*.

⁵⁹ D. 1.15.3.4.

⁶⁰ LOVISI, C. Contribution à l'étude de la peine de mort sous la république romaine (509–149). Paris, 1999, p. 141. За наказанието *vivicomburium* вж. GAGÉ, J. "Vivicomburium" ordales ou supplices par le feu dans la Rome primitive. – In: *RHD*, Vol. 42, 1964, p. 541–573.

отговорност се говори и в Глава III на *lex Aquilia* във връзка с престъплението „причиняване на щети“. Както ще видим, там има списък от текстове, които се отнасят за подпалвача.

Въпросът, който ни интересува, е отговорността за пожара. Тя е определена в различни пасажи. Нека видим два фрагмента – един от Дигестите и един от *Collatio*:

D. 9.2.27.7–8 (Ulp. lib. 18 ad ed.). Item si arbustum meum vel villam meam incenderis, aquiliae actione habebis. Si quis insulam voluerit meam exurere et ignis etiam ad vicini insulam pervenerit, aquilia tenebitur etiam vicino: non minus etiam inquilinis tenebitur ob res eorum exustas.

Coll 12.7.1. Itemsi insulam meam adusseris vel incenderis Aquiliae actionem habebis, idemque est, es ti arbustum meum vel villam meam. 3 Item si quis insulam voluerit exurere et ignis etiam ad vicini insula pervenerit, Aquilia tenebitur lege vicino etiam, non minus inquilinis ob res eorum exustas, et ita Labeo libro XV responsorum refert.

Както в *Collatio*⁶¹, така и в Дигестите се споменава *lex Aquilia* и нейното приложение в случай на пожар – било в гора, било в селска къща, без да споменават нищо за субективното отношение, т.е. вината на индивида. Във втория фрагмент – D. 9.2.27.8 отчитаме някои разлики с този от *Collatio* 12.7.3, доколкото в Дигестите не се споменава мнението на юриста Лабен, но се съдържа прилагателното *meam*⁶², което е изпуснато в *Collatio*. Текстът анализира факта, че ако някой иска да изгори отдавана под наем къща и огънят стигне до къщата на съседа, извършителят е задължен да плати обезщетение съгласно *lex Aquilia* в полза на съседа, като носи отговорност и спрямо наемателите за причинените им щети. Независимо от собствеността, от първостепенно значение

⁶¹ *Collatio* съдържа повече фрагменти от Улпиан в Титул XII. De incendiariis, пропуснати в Дигестите. Относно тези въпроси вж. ARANGIO RUIZ, V. I passi di Ulpiano 18 ad edictum communi alla *Collatio* e al Digesto. – In: *Studi in onore di Biondo Biondi*. Milano, Giuffrè, 1965, p. 5 ss., който подчертава, че: “mentre in Digesto il discorso si presenta di regola estremamente conciso, evitandosi le analisi minuziose delle fattispecie e riducendosi al minimo le citazioni dalla giurisprudenza precedente con le relative polemiche, in *Collatio* l’approfondimento dottrinale è molto notevole in entrambi i sensi; anche el D. è notevolmente immune da errori imputabili ad amanuensi (grazie non solo all’eccellenza della littera Florentina ma anche senza dubbio, alle buone condizioni del ms. Ulpiano che la sottocommissione editale ebbe a disposizione), la lezione di C. si presenta di gran lunga deteriore”.

⁶² Включването на прилагателното е от компилаторите и вероятно целта е да се избегне объркването, тъй като огънят е запален за законосъобразна дейност, но поради небрежност се разпространява в съседния имот. Тук трябва да добавим процесуалния проблем за опосредстваната или непосредствената случайност във връзка със самото разпространение на огъня. Вж. ZILLOTTO, P. L’imputazione del danno aquiliano tra iniuria e damnum corpore datum. Milano, 2000, p. 163 ss.

е да се определи причинно-следствената връзка⁶³ между началото на пожара – независимо от причините, и неговите последствия, които попадат в рамките на отговорността за това престъпление и правната му основа съгласно *lex Aquilia*.

Този закон дава решение и за други казуси в селската среда, като горенето на стърнища в собствената нива, при което огънят се разпространява и в нивата на съседа. Да видим фрагмент Coll. 12.7.4–6:

Sed si stipulam in agro tuo incenderis ignisque evagatus ad praedium vicini pervenerit et illud exusserit, Aquilia lex locum habeat an in factum actio sit, fuit quaestio. Sed plerisque Aquilia lex locum habere non videtur, et ita Celsus libro XXXVII digestorum scribit. ait enim "si stipulam incendit ignis effugit, Aquilia lege eum non teneri, sed in factum agendum, quia non principaliter hic exussit, sed dum aliud egit, sic ignis processit". Cuius sententia et rescripto divi Severi conprobata est in haec verba: "profitere propter ignem, qui pabuli gratia factus culpa servorum Veturiae Astiliae evagatus agrum tuum, ut proponis, depopulatus est, ad exemplum legis Aquiliae noxali iudicio actura: si litis aestimatio permittitur, iudicium consistere potest". videlicet non est visa Aquilia sufficere.

Този фрагмент говори за смъртно наказание в случай на умишлен пожар и казва че в случай на пожар, който засяга къщата под наем на съседа, отговорният за пожара е задължен съгласно *lex Aquilia* да плати обезщетение в полза на съседите, като текстът се опира на мнението на Лабен. В случай на запалване на натрупана слама в имота на който и да е човек, ако огънят се разпространи и достигне съседен имот и го опожари, възниква въпросът дали се прилага *lex Aquilia* или се дава друг иск за деянието. За този случай се цитира мнението на Целз в Книга 37, където е указано, че ако огънят на запалилия сламата е излязъл от контрола му, той не носи отговорност по силата на *lex Aquilia*, а по *actio in factum* поради липсата на пряка причинно-следствена връзка⁶⁴, като не се прави преценка за виновност. Накрая се споменава един рескрипт на император Септимий Север, който прави процесуално предложение – да се използва *actio noxalis ad exemplum legis Aquiliae*, когато огънят е *pabuli gratia*, тоест запален заради фуража и се е разпространил по вина на робите.

Паул уточнява причината за разпространението на огъня: *D. 9.2.30.3 (Paul.lib. 22 Ed.): In hac quoque actione, quae ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur: ideoque si quis in stipulam suam vel spinam comburendae eius causa ignem immiserit et ulterius evagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam laeserit,*

⁶³ Вж. CANNATA C. A. Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano classico. Milano, 1967, p. 294 ss.

⁶⁴ ZILLOTTO, P. L'imputazione del danno aquiliano..., p. 170.

requiramus, num imperitia eius aut negligentia id accidit. nam si die ventoso id fecit, culpa reus est (nam et qui occasionem praestat, damnum fecisse videtur): in eodem crimine est et qui non observavit, ne ignis longius procederet. at si omnia quae oportuit observavit vel subita vis venti longius ignem produxit, caret culpa.

В този случай се говори за определяне на причината, поради която огънят се е разпространил и е засегнал чужда нива или лозе. Текстът на Паул се съсредоточава върху определянето дали е налице неопитност или небрежност, тъй като, ако не са предприети съответните мерки за да се избегне разпространението на огъня, или ако лицето е пожелало да изгори стърнищата в неподходящ ден, това е неправомерно действие и се определя като престъпление, с изключение на случаите на непреодолима сила при резки или непредвидими промени на вятъра.

В случай на преднамерен пожар се прилага смъртно наказание, както е видно от Coll. 12.7.2: *quod si dolo quis insulam exusserit, etiam capitis poena plectitur, quasi incendiarius*, без да се споменава подбудата, както видяхме в PS. 5.20.1. Текстът на Улпиан съдържа също наказанието в случай на умишлен палеж, за който говори D. 48.8.10 в титула *ad legem corneliam de sicariis et veneficis: Si quis dolo insulam meam exusserit, capitis poena plectetur quasi incendiarius=Coll.12.7.2.*

Умишленият палеж е регламентиран и в закона на Сула от 81 г. пр.Хр., приет, за да се сложи край на неяснотите около противодействието на убийствата – *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis*. Въвеждат се *quaestiones perpetuae* за това и други противозаконни деяния, включително предизвикването на пожар⁶⁵, както може да заключим от текста на Марциан, който набляга на умишления пожар:

D. 48.8.1 (Marc. lib.14 Inst.)⁶⁶: Lege cornelia de sicariis et veneficis tenetur, qui hominem occiderit: cuiusve dolo malo incendium factum erit: quive hominis occidendi furtive faciendi causa cum telo ambulaverit: quive, cum magistratus esset publicove iudicio praeesset, operam dedisset, quo quis falsum iudicium profiteretur, ut quis innocens conveniretur condemnaretur.

⁶⁵ LOVISI, C. Contribution..., p. 142, смята че *lege Cornelia de sicariis* се е прилагал за пожари, чиято цел била да предизвика нечия смърт, и че *lex lulia de vi publica et privata* се отнася за други пожари, възникнали при насилствени действия. В същия смисъл вж. ZUMPT, A. Kriminalrecht der römischen Republik. Leipzig, 1871, S. 21 ss.

⁶⁶ Император Филип говори през 244 г. за пожарите, предизвикани умишлено, за които се прилага *lex Cornelia: C. 9.1.11. Data opera partis adversae res vestras incendio exarsas esse asseverantes, crimen legis Corneliae de sicariis exsequi potestis.*

Обикновено подбудите за умишлен палеж⁶⁷ са – както можем да заключим от текста на D. 48.19.28.12 (Calistr. Lib. 5 Cog) – вражда или намерение за плячкосване в града. Те се наказват с изгаряне на клада на подпалвача, за разлика от предизвиканите във вили⁶⁸ или възникналите по случайност, които се наказват със заплащане на парично обезщетение или бой с камшик като заместител на паричното обезщетение⁶⁹, но за разлика от други текстове, които вече коментирах, тук юристът не прави разлика в наказанията в зависимост от социалния статус на осъдените⁷⁰:

D. 48.19.28.12 (Calistr. Lib.5 Cog). Incendiarii capite puniuntur, qui ob inimicitias vel praedae causa incenderint intra oppidum: et plerumque vivi exuruntur. qui vero casam aut villam, aliquo lenius. nam fortuita incendia, si, cum vitari possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, civiliter exercentur (ut qui iactura adfectus est, damni disceptet) vel modice vindicaretur.

Когато възниква по време на насилствени действия, пожарът не е непременно предизвикан преднамерено⁷¹, макар че много пожари избухват именно поради насилствени действия при стълпотворения⁷², метежи и размирици, отговорът на които през 17 г. сл.Хр. са *leges iuliae de vi publica et privata*. Огънят е стихия, която буди голяма тревога в обществото и в сферата на частното право е предвиден в едикт на Лукул от 76 г. пр.Хр. – *Edicto de incendio ruina y naufragio rate nave expugnata*, който изисква за преценката за един пожар

⁶⁷ Вече споменах, че домашните пожари са били често явление, доказателство за което е текстът D. 1.15.3.4, който наставлява наемателите да са особено внимателни при ползването на огъня. Ето защо D. 1.15.4 налага като наказание бой с камшик за непреднамерен пожар.

⁶⁸ Относно критериите за разграничаване на селски и градски *praedia*, вж. MENTXAKA, R. *Praedica rustica-praedia urbana, consideraciones sobre los criterios distintivos en el Derecho clásico romano*. – In: *RIDA*, Vol. 33, 1986.

⁶⁹ За телесните наказания вж. GEBHARDT, J. *Prügelstrafe und Züchtigungsrecht im Antiken Rom und in der Gegenwart*. Köln, 1994, S. 68–69.

⁷⁰ MacCORMACK, G. *Criminal liability for fire...*, p. 386

⁷¹ MacCORMACK, G. *Criminal liability for fire...*, p. 385.

⁷² *PS. 5.3.6. Incendiarii qui consulto incendium inferut, summo supplicio adficiuntur. Quodsi per incuriam ignis evaserit, dupli compendio damnum eiusmodi sarciri placuit. En caso de dolo se aplicaba la pena de muerte y en caso de negligencia se condenaba a pagar por el doble de los daños causados.*

да са налице изредените в едикта обстоятелства⁷³, и наказание за обезщетение в четворен размер (*actio in quadruplum*)⁷⁴.

От друга страна, било възможно да има смекчаващи вината обстоятелства и пожарът да не е предизвикан умишлено, а случайно. В този смисъл можем да цитираме два фрагмента:

D. 47.9.11 (Marc. lib. 14 Inst.): Si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit próxima.

Coll. 12.5.2: Sed eis qui non data opera incendium fecerint plerumque ignoscitur, nisi in lata et incauta negligentia vel lascivia fuit.

Марциан говори за опрощаване на вината при случаен пожар, освен ако небрежността е граничила с преднамереност⁷⁵. В същия дух се произнася и Улпиан, който казва, че при случайно и непреднамерено предизвикани пожари вината се опрощава, освен ако огънят не е бил предизвикан от прекомерна небрежност.

И накрая, *leges Iuliae de vi* разглеждат случаите, в които огънят се дължи на безредици. Марциан говори за прилагането на този закон за пожари, предизвикани с цел разграбване или с цел да се попречи на собственика да спаси своите вещи – *D. 48.6.3.5 (Marc. lib. 14 Inst.). Sed et qui in incendio cum gladio aut telo rapiendi causa fuit vel prohibendi dominum res suas servare, eadem poena tenetur.*

По отношение на пожарите трябва да се подчертае, че доколкото организираната престъпност се преследва в частен и обществен план⁷⁶; в този смисъл можем да анализираме още един текст на същия юрист, който говори за *conkursus* или *coactio hominum*, извършени за предизвикване на пожар – *D. 48.6.5 (Marc. lib. 14 Inst.). qui coetu conversu turba seditione incendium fecerit: quique*

⁷³ За да бъде оценено като такова се е изисквало да бъде налице окаяно състояние, каквото има при корабкрушение или пожар, както заключаваме от Улпиан 56 ad ed., D. 47.9.1.4. *Si suspicio fuit incendii vel ruinae, incendium vel ruina non fuit, videamus, an hoc edictum locum habeat. et magis est, ne habeat, quia neque ex incendio neque ex ruina quid raptum est.*

⁷⁴ *Ulpian 56 ad. ed., D. 47.9.1.pr. Praetor ait: "in eum, qui ex incendio ruina naufragio rate nave expugnata quid rapuisse recepisse dolo malo damnive quid in his rebus dedisse dicetur: in quadruplum in anno, quo primum de ea re experiundi potestas fuerit, post annum in simplum iudicium dabo. item in servum et in familiam iudicium dabo".*

⁷⁵ Обаче в един фрагмент, включен в титула за Lex Cornelia, Паул посочва, че въз основа на този закон *culpa lata* не може да се приравни към *dolus*. Вж. D. 48.8.7 (Paul. lib. sing. pub.). Срв. MacCORMACK, G. *Culpa*. – In: *SDHI*, Vol. 38, 1972, p. 186.

⁷⁶ MOMMSEN, T. *Römisches Strafrecht...*, S. 662. Относно съучастничеството вж. LONGO, G. *La complicità nel diritto penale romano*. – In: *BIDR*, 20, 1958, p. 103 ss.

hominem dolo malo incluserit obsederit: quive fecerit, quo minus sepeliatur, quo magis funus diripiatur distrahatur: quive per vim sibi aliquem obligaverit, nam eam obligationem lex rescindit.

Текстът набляга на предварителното сговаряне на субектите за извършване на престъпления, застрашаващи общественя ред и политическия строй, поради което започва с изрично упоменаване на сбирка, тълпа или размирици (*qui coetu conversu turba seditione*) при подпалването на пожара, заедно с други насилствени действия, като например препречване на пътя и предотвратяване дори на погребение. Това са случаи, предизвикващи смут в обществото и нарушаващи общественя ред. В Сентенциите на Паул намираме един по-обширен текст, който говори за такива прояви, като изрично споменава коментираната тук правна основа: *PS 5.26.3 Lege iulia de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus possessione domo villa agrove deiecerit expugnaverit obsederit cluserit, idve ut fieret homines commodaverit locaverit conduxerit: quive coetum concursum turba seditionem incendium fecerit, funerari sepelirive aliquem prohibuerit, funusve eripuerit turbaverit: et qui eum, cui aqua et igni interdictum est, recperit cleaverit tenuerit: quive cum telo in publico fuerit, templa portas aliudve qui publicum armatis obsederit cinxerit cluserit occupaverit. Quibus omnibus convictis, si honestiores sunt, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relgantur: humiliores in metallum damantur.*

Според този текст към осъдените за публично насилие се прилага най-тежката форма на заточение (*interdiction aquae et ignis*)⁷⁷, а присъдите се определят в зависимост от социалния статус, като *honestiores* се наказват със заточение на инсула и лишаване от една трета от имуществото им, а *humiliores* се осъждат да работят в мините – *in metallum*.

От казаното по-горе заключаваме, че наказанията са по-тежки и по-строги за умишлен палеж в градовете поради по-голямата опасност от разпространение на пламъците, отколкото при пожарите извън града, към което трябва да добавим мерките за ограничаване на организираната престъпност в случаите на въоръжено насилие, стълпотворение, размирици и други ситуации, застрашаващи сигурността и нормалното функциониране на градовете.

⁷⁷ Включено и в *D. 48.6.10.2 (Ulp. lib. 68 ed.). Damnato de vi publica aqua et igni interdictu.*

3. ПРЕВЕНЦИЯ ПРИ ГРАДОУСТРОЙСТВЕНОТО ПЛАНИРАНЕ – *DAMNUM INCENDII ARCENDI CAUSA DATUM*

Що се отнася до превенцията, в източниците намираме множество фрагменти, в които се говори за *damnum incendii arcendi causa datum* в случаите на крайна необходимост, позволяващи една съседна къща да бъде съборена, за да се пресече разпространението на огъня. Очевидно „състояние на необходимост“ е догматично понятие в немската правна наука от XIX в., но истината е, че римляните са познавали този институт на практика, както може да заключим от редица фрагменти, които ще анализирам, и които говорят за отговорността за събарянето съгласно *lex Aquilia* и *interdicto quod vi aut clam*.

Първият фрагмент се съдържа в *D. 43.24.7.4. (Ulp. lib. 71 ed.): Est et alia exceptio, de qua Celsus dubitat, an sit obicienda: ut puta si incendii arcendi causa vicini aedes intercidi et quod vi aut clam mecum agatur aut damni iniuria. Gallus enim dubitat, an excipi oporteret: “quod incendii defendendi causa factum non sit?” servius autem ait, si id magistratus fecisset, dandam esse, privato non esse idem concedendum: si tamen quid vi aut clam factum sit neque ignis usque eo pervenisset, simpli litem aestimandam: si pervenisset, absolvi eum oportere. idem ait esse, si damni iniuria actum foret, quoniam nullam iniuriam aut damnum dare videtur aequae perituris aedibus. Quod si nullo incendio id feceris, deinde postea incendium ortum fuerit, non idem erit dicendum, quia non ex post facto, sed ex praesenti statu, damnum factum sit nec ne, aestimari oportere Labeo ait.*

Този текст, включен в интердикта *quod vi aut clam*, поставя въпроса за използването на този институт, а при необходимост – на *actio legis Aquiliae*⁷⁸, когато с цел пресичане на огъня е съборена една къща. Очевидно е, че оперативността на интердикта се различава от изискванията по *lex Aquilia*, тъй като интердиктът се прилага в случаите, когато се върши насилствено нещо, което е забранено.⁷⁹ За да се приложи закона на Акилий обаче, необходимо условие е наличието на увреждане – *iniuria datum*.

⁷⁸ Интердиктът говори за насилие и тайно извършване на увреждане. От своя страна *Lex Aquilia* изисква да има вреда и *iniuria*, като целта на двата процесуални механизма е различна, тъй като искът цели да се получи обезщетение за определена щета и разполага с *litiscaesencia*.

⁷⁹ Вж. *D. 43.24.1.5 (Ulp. lib. 71 ad ed.)*. *Quid sit vi factum vel clam factum, videamus. vi factum videri Quintus Mucius scripsit, si quis contra quam prohiberetur fecerit: et mihi videtur plena esse quinti mucii definitio.*

Юристът Улпиан се позовава на мнението на Гай, Целз и Сервий. Последният предлага двойно разграничение в зависимост от това дали извършващият събарянето е магистрат или частно лице. В първия случай магистратът разчита на изключението, тъй като действието може да бъде предприето без да е упражнено насилие или противозаконност, или просто може да е извършено по силата на определено право⁸⁰, което изключва възможността причинената вреда да е несправедлива. Обаче ако извършващият събарянето е частно лице, ако събарянето е извършено насилствено и огънят не би достигнал до мястото на съборената къща, размерът на спора трябва да се определи в единичен размер на стойността на недвижимия имот, освен ако огънят е стигнал до нея⁸¹. От текста можем да заключим в същия дух, че *lex Aquilia* се прилага, ако къщата е щяла да изгори, но е била съборена предварително. Този фрагмент трябва да се анализира заедно с друг подобен от същия юрист, включен в *D. 9.2.49.1 (Ulp. lib.9 Disp.): Quod dicitur damnum iniuria datum Aquilia persequi, sic erit accipiendum, ut videatur damnum iniuria datum, quod cum damno iniuriam attulerit; nisi magna vi cogente fuerit factum, ut Celsus scribit circa eum, qui incendii arcendi gratia vicinas aedes intercidit: nam hic scribit cessare legis Aquiliae actionem: iusto enim metu ductus, ne ad se ignis perveniret, vicinas aedes intercidit: et sive pervenit ignis sive ante extinctus est, existimat legis aquiliae actionem cessare.*

В този случай, като се придържа към мнението на Целз, Улпиан твърди, че събарянето се извършва за да се спре пожарът, и казва че няма място за иск, когато се действа *iusto metu ductus*, тоест за да се избегне огънят да се разпростира и да стигне до къщата на съседа, или ако преди това той да е бил потушен. В предния фрагмент мнението на Сервий⁸² не споменава страха като причина, оправдаваща изключението или отсъствието на *iniuria datum*, докато *interdicto quod vi aut clam* или самият *lex Aquilia* споменават само оправдаване на частното лице, ако огънят стигне до тази точка.

⁸⁰ *D. 47.10.13.1 (Ulp. lib. 57 ad ed.). Is, qui iure publico utitur, non videtur iniuriae faciendae causa hoc facere: iuris enim executio non habet iniuriam.*

⁸¹ GERKENS, J. F. État de nécessité et damnum incendii arcendi causa datum. – In: *RIDA*, Vol. 44, 1997, p. 124 ss., говори за противоречие между двата фрагмента, макар че разногласията между юрисконсултите относно състоянието на необходимост е въпрос, който касае тълкуването на фактите.

⁸² Вж. MacCORMACK, G. Aquilian Studies. – In: *SDHI*, Vol. 41, 1975, p. 56 ss. За състоянието на необходимост вж. De MARTINO, F. In tema di stato di necessità. – In: *RISG*, Vol. 14, 1939, p. 47 ss.

В Книга 47 на Дигестите се намира уредбата от преторския едикт за случаите на пожар, разрушение, корабкрушение и завзет кораб, в които се прилага иск в четворен размер. За пожарите има един пасаж от Улпиан:

D. 47.9.3.7(Ulp. lib. 56 ed.):Quod ait Praetor de damno dato, ita demum locum habet, si dolo damnum datum sit: nam si dolus malus absit, cessat Edictum. Quemadmodum ergo procedit, quod labeo scribit, si defendendi mei causa vicini aedificium orto incendio dissipaverim, et meo nomine et familiae iudicium in me dandum? cum enim defendendarum mearum aedium causa fecerim, utique dolo careo; puto igitur non esse verum, quod Labeo scribit. An tamen lege aquilia agi cum hoc possit? et non puto agendum; nec enim iniuria hoc fecit, qui se tueri voluit, cum alias non posset. et ita Celsus scribit.

Този фрагмент противопоставя мнението на Лабелеон, който при разрушаване на съседна сграда за да се предотврати пожар, предлага да се подаде *actio incendio ruina naufragio rate nave expugnta* в четворен размер срещу лицето, извършило събарянето *incendii arcendi causa*. Улпиан обаче се опира на мнението на Целз и счита, че не може да се приложи искът, предвиден в едикта, защото няма умисъл, и че не може да се приложи и законът на Акилий⁸³, тъй като е налице наложителна потребност да се избегне увредата на жилището, която предполага отсъствие на противозаконност в действието *nec enim iniuria hoc fecit, qui se tueri voluit, cum alias non posset*, и очевидно това е казус на крайна необходимост.

Освен тази уредба за събарянето на сгради виждаме и загриженост за строителството с цел да се избегнат пожари. Имаме свидетелството на Светоний, който говори за съществуването на нови сгради с портици, които може да служат като платформи за погасяване на пожари и улесняват евакуирането на обитателите на горните етажи. (Suet., Nero 16: *Formam aedificiorum urbis novam excogitavit et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur; easque sumptu suo extruxit*).

Тацит също коментира как е било извършено преустройството на сградите (Ann. 15.43: *Ceterum urbis quae domui supererant non, ut post Gallica incendia, nulla distinctione nec passim erecta, sed dimensis vicorum ordinibus et latis viarum spatiis cohibitaque aedificiorum altitudine ac patefactis areis additisque porticibus, quae frontem insularum protegerent. eas porticus Nero sua pecunia exstructurum purgatasque areas dominis traditurum pollicitus est. addidit praemia pro cuiusque*

⁸³ Вж. за критериите в това отношение SCHIPANI, S. Responsabilità "ex lege Aquilia". Criteri di imputazione e problema della "culpa". Torino, 1969, p. 310 ss.

ordine et rei familiaris copiis, finivique tempus, intra quod effectis domibus aut insulis apiscerentur. ruderum accipiendis Ostienses paludes destinabat, utique naves, quae frumentum Tiberi subvecta[v]jissent, onustae rudere decurrerent, aedificiaque ipsa certa sui parte sine trabibus saxo Gabino Albanove solidarentur, quod is lapis ignibus impervius est; iam aqua privatorum licentia intercepta quo largior et pluribus locis in publicum flueret, custodes; et subsidia reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet; nec communione parietum, sed propriis quaeque muris ambirentur. ea ex utilitate accepta decorem quoque novae urbi attulere. erant tamen qui crederent veterem illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustiae itinerum et altitudo tectorum non perinde solis vapore perumprentur: at nunc patulam latitudinem et nulla umbra defensam graviore aestu ardescere).

Този неюридически източник разказва, че къщите били построени наново и подредени в редици, като улиците били разширени, височината на сградите била ограничена, а в инсулите били добавени преддверия, за които говори и Светоний, за да се избегне разпространението на пожарите. Освен това се говори за значението на строителните материали, като се набляга на използването на камъни, извлечени от кариери като тази в Alba Nova, и изграждането на къщи без дървени греди. Иначе казано – въвежда се строителство с огнеупорни материали, като същевременно се избягват общите стени между жилищата, тоест те да се строят като самостоятелни изолирани отделения без междинни стени, за да се избегне разпространението на евентуален пожар.

Нормите, които се появяват впоследствие, се стремят да въведат задължителни отстояния при градоустройственото планиране, за да се избегнат пожарите. В конституция на император Константин от 329 г. се посочва:

CTh. 15.1.4. Omnis intra centum pedes vicinitas, quantum ad horrea pertinet, arceatur ac si quid constructum fuerit, diruatur, quoniam experimentis nuperrimis palam factum est aedificiorum, quae horreis adhaerebant, incendiis fiscales copias laborasse. Quod si quis aedificandi amore publica damna neglexerit, non solum quod construxit, sed omnes res eius et quidquid in suo iure habuit, fisco adiudicari praecipimus.

В случая император Константин се опитва да предпази от пожар обществените складове (*horrea*)⁸⁴, предназначени за съхранение на жито. За

⁸⁴ DAREMBERG-SAGLIO, v. horrea. – In: *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*. Paris, 1919, p. 206; MALAVÉ OSUNA, B. El problema de las construcciones privadas parasitarias y

целта въвежда периметър от сто фута (29.50 м), за да улесни движението, товаренето и разтоварването на стоките и същевременно да се избегне евентуалното разпространение на възникнал пожар в съседните сгради. В случай че тези отстояния не са спазени, се налага събаряне (*diruatur*) – на сградите, построени преди публикуването на конституцията, които първоначално са били законни, но които поради обществен интерес можело да бъдат експроприирани⁸⁵. Освен това, за сградите, построени след императорското разпореждане, санкцията за неспазване на нормите била конфискуване на имуществото на строителя и на построената сграда в полза на императорската хазна (*Fiscus caesaris*). Това видимо е конюнктурна мярка за предотвратяване на пожари, която всъщност не цели да се постигне някаква естетика или красота на градовете.

Що се отнася до складовете, стремежът е те да са отделени от съседните сгради по целия им периметър,⁸⁶ както съобщава една Конституция от 398 г. на императорите Аркадий и Хонорий, включена в *CTh. 15.1.38. Excellens eminentia tua cuncta privata aedificia, quae coniuncta horreis publicis esse cognoverit, dirui ac demoliri praecipiet, ita ut ex quattuor lateribus privatorum consortio separata sint ac libero spatio secernantur, ut a principio fuerant fabricata.*

В този смисъл трябва да кажем, че е съществувала организирана престъпност, която в някои случаи е можело да се възползва от близостта на сградите, да предизвика пожар и да извърши грабителство. Затова, за да въведат адекватни отстояния, същите императори публикуват през същата тази година конституция до градския префект Север, включена в *CTh. 15.1.39*, чието съдържание ще анализирам по-долу: *aedificia, quae vulgi more parapetasia nuncupantur, vel si qua alia opera publicis moeniis vel privatis sociata cohaerent, ut ex his incendium vel insidias vicinitas reformidet aut angustentur spatia platearum vel minuatur porticibus latitudo, dirui ac prosterni praecipimus.*

abusivas: su regulación y represión en el Bajo imperio romano. – In: *Studi urbinati: Scienze umane e sociali*, Vol. 74, Urbino, 2007, p. 41 ss.

⁸⁵ За тази конституция като възможен казус на принудително отчуждаване за държавни нужди – експроприация, вж. CARRILLO de ALBORNOZ, A. Una infracción urbanística y un posible supuesto de expropiación forzosa. – In: *Hacia un derecho administrativo y fiscal romano*. Vol. 2. Madrid, 2013, p. 261 ss. с детайлен анализ на императорската разпорежба, в която общественополезната причина е да се избегне разпространението на пожари.

⁸⁶ MALAVÉ OSUNA, B. Legislación urbanística en la Roma imperial a propósito de una Constitución de Zenón. Málaga, 2000, p. 259, счита че законодателят е имал на ум да предотврати кражбите на стоки от близките балкони.

Тази конституция, възпроизведена с някои вариации и в С. 8.12.14⁸⁷, в титула за *operibus publicis*, целѝ да се спазват отстоянията между сградите⁸⁸, като за целта нарежда да бъдат разрушени *parapetasia* – изнесените по-напред сгради, които стесняват улиците, портиците и всички съседни постройките на публични или частни сгради, включително стените. Очевидно конституцията се опитва да санкционира не само градежите, които са *parapetasia*, но и тези, които закриват изгледа или които са долепени до други обекти *alia opera publicis moeniis vel privatis sociata cohaerent* и предизвикват стеснения на улиците и на портиците, като отново се споменава страхът от пожари, каквито Империята е преживявала многократно, както и от засади, като липсата на видимост или стесненията на улиците биха могли да бъдат използвани от престъпниците. Нормата е превантивна не само от гледна точка на пожарите, но и от гледна точка на безопасността, живота и здравето на гражданите.

Във връзка с превенцията срещаме някои специфични референции за използване на огнеупорни материали, като например в конституцията на императорите Аркадий, Хонорий и Теодосий от 406 г., адресирана до преторианския префект Емилиан:

CTh. 15.1.45. omnibus tabulatis tam his, quae intercolumnis adfixa sunt quam his, quae superiores porticus dividunt, ad formam pristinam civitatis habitus revocetur, ascensibus etiam his, qui ad superiores porticus ducunt, tam in latiore modum patentibus quam pro ligneis scalis lapideis gradibus fabricandis. ita enim et pericula incendii aberunt et si qui casus adversi tulerint, facile amotis angustiis homines inter incendia discursus ac liberandi sui facultatem invenient

Предвид претърпените пожари в миналото, конституцията нарежда дървото да бъде заменено с камък във всички градежи⁸⁹, в частност между

⁸⁷ *Aedificia quae vulgo parapetasia nuncupantur, vel si qua alia opera moenibus vel publicis operibus sociata cohaerent ut ex his incendium vel insidias vicinitas reformidet, aut angustentur spatia platearum vel minuatur porticibus latitudo dirui ac prosterni praecipimus*, което се отнася само до сгради на публично, а не и на частно строителство.

⁸⁸ НОМО, L. Rome impériale et l'urbanisme dans l'antiquité..., p. 443 ss.

⁸⁹ Смятам че е удачно включването на *tabernae* в списъка на обектите, макар тази дума да не се появява директно, но те обикновено са се намирали под портиците на *insulae*, подобно на съвременните търговски галерии в централната част на града. Така се е избягвала опасността евентуален пожар в един от магазините да обхване и останалите. За включването на *tabernae* вж. MALAVÉ OSUNA, B. Legislación urbanística..., p. 268 ss. Авторката цитира конституцията на Зенон С. 8.10.12.6 във връзка с магазините, намиращи се между колони, и разглежда производния израз *tabulatum*, противно на мнението на L. Номо (Op. cit.); където императорът нарежда да се строи с мрамор, като има предвид пътеката за минувачите, макар че според мен в основата лежи идеята за превенция на

колоните, разделянето на стените, портиците и стълбите, водещи към горните етажи, за да се избегне рискът от пожар. Текстът набляга на това, че входните стълби трябва да са по-широки, а стъпалата им да са от камък, а не от дърво (*ligneis scalis lapideis gradibus fabricandis*). Това прави по-бърз и лесен достъпа на противопожарните екипи.

От моя гледна точка архитектурните правила, въведени с тази разпоредба, целят да се гарантира сигурността и безопасността като се избягват силно горивните материали като дървото, което в миналото е водело до по-голямо разпространение на пожарите. Същевременно новото градоустройствено планиране допринася за подобряване на образа и естетиката на градовете, запазвайки утвърдените в тях нрави и обичаи.

Макар текстът да не споменава нищо за събаряне на сгради от неогнеупорни материали, очевидно е можело да се разреши разрушаването на подобни сгради, тъй като това не се правело произволно, а в интерес на обществения ред и превенцията на пожари. Именно за това говори фрагментът *ita enim et pericula incendii aberunt*, оставяйки на втори план поддържането и опазването на образа на града *formam pristinam civitatis habitus revocetur*.

Същите императори издават през същата година и друга конституция, с която въвеждат разстояние от петнадесет фута⁹⁰, което трябва да се спазва между обществените и частните сгради в името на сигурността и безопасността. Това определение се съдържа в CTh. 15.1.46, а е включено също и в Юстиниановия кодекс⁹¹.

CTh. 15.1.46. Aedificia privatorum publicis aedibus adhaerentia sive superposita destrui tollique praecipimus. et in posterum id aperte sancimus, ut, si qui aedificandi iuxta publicas aedes animos dederit, quindecim pedum spatio interiecto inter publica ac privata aedificia ita sibi noverit fabricandum, ut tali intervallo et publicae aedes a periculo vindicentur et privatus aedificator velut perperam fabricati loci destructionis quandoque futurae non timeat detrimentum.

exornari etiam eiusmodi aedificia si ve tabernas marmoribus extrinsecus, ut et decori sint civiliati et oblectamento praetereuntibus [...]

⁹⁰ Важно е било запазването на *libero spatio* от 5 фута, предвидени първоначално в Закона на Дванадесетте таблици, XII, tab. VII.1, Varro Ling. Lat 5.22. Отстоянието става десет фута при Нерон след пожара, както четем в писмо на Симах (Symm. 10.9) в частните пространства, като по-късно нараства на петнадесет фута.

⁹¹ Възпроизведена по-късно в C. 8.10.9: *Si cui loci proprietas aedificandi iuxta publicas aedes animus dederit, quindecim pedum spatio interiecto inter publica ac privata aedificia ita sibi noverit fabricandum, ut tali intervallo et publicae aedes a periculo vindicentur et privatus aedificator velut perperam fabricato loco destructionis futurae quandoque non timeat detrimentum.*

Неспазването на съответното отстояние, чиято цел е да се предпазят от пожар обществените сгради, се санкционира със събаряне на построеното. Както видяхме вече, за складовете това отстояние е по-голямо поради по-голямата пожарна опасност. Това гласи конституцията, включена в CTh 15.1.4, която вече разгледахме.

По-късно император Зенон издава редица норми за отстоянията, височината на сградите, изгледа и пр., които са извън предмета на настоящото изследване – превенцията на пожарите. Първоначално тези норми са валидни само за Константинопол, но по-късно стават задължителни за цялата империя⁹². Във всеки случай императорът определя отстояние от дванадесет фута за всички видове частни постройки – както *domus*, така и *insulae*: *quum vero nostra constitutio dicat, eum qui aedificaturus est, inter suam et vicini domum duodecim pedum spatium relinquere debere*⁹³. Относно пожарите издава норма, в която е указана изрично опасността, която крие неспазването на някои отстояния, и най-вече материалите, които може да се използват. Да видим фрагмента, включен в C. 8.10.12.5:

Item sancimus, ut solaria, quae dicuntur, post praesentem legem non ex solis lignis et asseribus fiant, sed romanensium, quae vocantur, specie aedificentur, decem autem pedum intervallum sit inter duo solaria invicem sibi opposita. Quod si propter loci angustiam fieri non possit, alterne solaria struantur. Sin vero ipse angiportus non latior decem pedibus sit, ex neutra parte solaria sive moeniana facere praesumant. Et ea quae seundum dictum modum facta sunt, iubemus quindecim pedum spatio a solo in altum distare, et nullo pacto ad perpediculum eorum columnas lapideas vel ligneas in solo poni vel muros substrui, ne aersub solariis in altitudine, ut dictum est, positis impediatur, neve inde angustios fiat angiportus et publica via. Prohibemus etiam scalas fieri, quae a solo angiportus incipiunt et ad solaria ducunt, ut ex firmiore structura et ex eo, quod non ita propinqua inter se sint solaria, leviora rarioraque accidant (quae nunquam evenire contigant!) faciliusque restinguantur ex incendiis pericula et civitati et iis, qui domos habent. Si autem adversus nostram constitutionem solarium fiat vel scala non solum quod factum est excindetur, verum etiam aedium dominus decem librarum auri mulctam sustinebit, et architectus aut ergolabus, qui opus instituit alias decem

⁹² Юстиниан публикува нормата през 531 г., като решава споровете около прилагането на закона на Зенон, в C. 8.10.13. *Cum dubitabatur, utrum constitutio zenonis divae memoriae ad adamantium praefectum urbis scripta, quae de servitutibus loquitur, localis est et huic florentissimae urbi dedicata et debent illius quidem iura in hac observari, antiqua vero, quae contraria sunt, locum habere in provinciis: indignum esse nostro tempore putantes aliud ius in hac regia civitate de huiusmodi observari, aliud apud nostros esse provinciales, sancimus eandem constitutionem in omnibus urbibus romani imperii obtinere et secundum eius definitionem omnia procedere et, si quid ius ex ea lege innovatum est a vetere dispositione, et hoc in provinciis a praesidibus earum observari: ceteris videlicet omnibus, quae non per zenonianam legem innovata sunt, sed veteribus legibus comprehensa, in sua firmitate in omni loco manentibus.*

⁹³ C. 8.10.12.2.

libras auri dependet, et opifex, qui fabricavit, si ob paupertatem mulctari nequeat, verberibus caesus ex urbe expelletur

На пръв поглед това определение е едно урбанистично ограничение, въведено със закон за имотите, съставени от многобройни архитектурни елементи⁹⁴, по което частните лица не можели да преговарят, за да заобиколят закона – *et nullo pacto ad perpediculum eorum columnas lapideas vel ligneas in solo poni vel muros substrui*. В пети фрагмент се изреждат норми, от които трябва да се ръководи строителството на тераси или *solaria* и балкони или *maeniana*, материалите, които трябва да се използват и отстоянията, които трябва да се спазват. Забранява се изграждането на тераси и балкони когато ширината на улиците е по-малко от десет фута. (2.95 м). Ако ширината била на границата на десетте фута, балконите и терасите трябвало да бъдат разположени шахматно и никога срещуположно. Въвежда се височина от петнадесет фута (4.42 м) от земята – *iubemus quindecim pedum spatio a solo in altum distare*, за изграждането на тези елементи, а под тях не трябвало да има никакви структури, съставени от колони или външни стълби, водещи покрай сградите към терасите. Целта е била да се осигури подходящо проветрение и да се избегне стесняването на улиците.

Освен това се набляга на неупотребата на лесно запалими материали като дървото. При неспазване на тази норма се предвижда събаряне на построеното и глоба от десет лири за фиска, която санкция се налага не само на собственика, но и на архитекта, строителя или *ergolabus*, и даже на работника – *opifex*, като последният, ако не бил платежоспособен, получавал телесно наказание. В този смисъл е важно да се отбележи, че императорът въвежда специален механизъм от санкции за наетите от собственика субекти, участващи в строителството. Това са лицата, които влизат в правно-материални отношения с администрацията и които са свързани в някаква степен от едно общо решение, засягащо еднакво всеки един от тях предвид дързостта и алчността на много строители, макар да ми се струва, че по отношение на работниците наказанието е малко несъразмерно.

Основанията, свързани с обществения ред, които излага конституцията, сочат изрично превенцията и евентуалното гасене на пожари – *restinguantur ex*

⁹⁴ За по-детайлен анализ на всички архитектурни елементи, тъй като тук се придържаме към свързаните с превенцията на пожари, вж. MALAVÉ OSUNA, B. *Legislación urbanística...*, p. 231–243.

incendiis pericula, тъй като се избягват архитектурните пречки, стесняващи улиците. В анализираниите конституции обаче се забелязва една константа – страхът от пожарите и техните последствия се използва като мотив в градоустройственото законодателство и предвидените в него санкции.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Целта на тази статия беше да видим доколко в Рим са съществували механизми за опазване на околната и градската среда от огъня и неговите отрицателни последствия от гледна точка на наказателноправното преследване и урбанистичните проблеми, свързани с превенцията на пожарите. Констатирахме наличието на служба за гасене на пожарите, която първоначално е поверена на *triumviri* и едилите, и че е създадена противопожарна команда, съставена от роби, в която вече има някаква професионализация, макар че едва при вигилите намираме истинския прецедент на съвременните противопожарни служби със съответна структура, квалифициран персонал и инструменти, които се използват и днес. Видяхме, че е имало редица норми за безопасност, припомняни от префекта на вигилите, както се уверихме от D. 1.15.4. Противопожарните команди имали компетенции в областта на безопасността, и най-вече в областта на предотвратяването на пожари, предизвикани от банди или от организирани престъпни групи съгласно текста на D. 1.15.3.1, както и от други престъпници при кражби с взлом и пр.

От друга страна, във връзка с престъплението палеж, в римското наказателно право констатирахме загриженост още от най-древните времена в краткия текст по този въпрос в Закона на Дванадесетте таблици и последващото развитие на нормите в тази материя. Разпоредбите са разнородни и доста разпръснати. Разгледахме регламентацията в сентенциите на Паул, в които се предвижда смъртно наказание в случай на предизвикан пожар в града с цел кражба или разграбване (PS. 5.20.1) или поради вражда (*inimicitia*) със собственика на дома (PS. 5.20.2). Прави се разлика между умишления или виновно причинения пожар и пожара форсмажор, при който извършителят се оневинява. Очевидна е загрижеността както за градската, така и за селската среда. Споменават се и пожарите, свързани със стълпотворения, както видяхме в PS. 5.3.6, които правят връзка и с въпроса за организираната престъпност.

Наблегнахме в това изследване на регламентирането на *Collatio legum Mosaicorum et Romanorum*, и компилираните норми в Дигестите, които санкционират престъплението нанасяне на вреди и щети, особено в селската среда (горене на стърнища, житни ниви и пр.) в закона на Аквилей (Coll. 7.21, D. 9.2.27.8), като се запазва смъртното наказание за умишлен палеж и се освобождават от отговорност лицата при запалване при наличие на обстоятелства на непреодолима сила (D. 9.30.3).

Умишленият палеж е квалифициран като наказуемо деяние също в *Lex Cornelia*, както видяхме в D. 48.8.1, а санкцията за най-тежките деяния на организирана престъпност се съдържа в D. 48.6.3.5 във връзка с *las leges iuliae de vi publica et privata*. Да не забравяме и казусите на пожар, включени в едикта (D. 47.9.1.pr.), свързани с крайна мизерия и санкционирани с *actio vi bonorum raptorum*.

Наблюдава се разнородност в източниците и в превантивния подход към пожара. В този смисъл, въз основа на трите източника – D. 43.24.7.1, 9.2.49.1 и 47.9.3.7, коментирахме значението на мерките за прекъсване пътя на огъня като превенция в случай на *damnum incendii arcendi causa datum*, за да се предотврати разрастването на пожара. В тези случаи има оправдана щета, но няма насилие или противозаконност, тъй като събарянето се извършва поради неотложна необходимост да се избегне разпространението на огъня в градската среда. В същия контекст видяхме загрижеността, отразена в градоустройствените правила, въведени в резултат на страха от пожари, в частност изменението на градоустройственото планиране, което започва с предвиденото от Константин в 329 г. (CTh. 15.1.4), отстояние от 100 фута от *horrea*, последвано от други норми, които въвеждат минимални отстояния с цел превенция на пожарите в обществени и частни сгради, дори в случаите на организирана престъпност, предвидени разпоредбата на Аркадий и Хонорий (CTh. 15.1.38–39).

Констатирахме, че се регламентира използването на определени строителни материали и се въвеждат архитектурни правила, за да се избегнат пожари и да се остави открит пътят за огнеборците съгласно CTh. 15.1.45–46. Това са разпоредби, които се запазват и в закона на Зенон, където изрично се говори за възможни инциденти във връзка с пожарите, както видяхме в C. 8.10.12.5, където се предвижда отговорността, носена от собственика, от

строителя, от *ergolabus* и дори от *opifex* при нарушаване на градоустройствените правила.

В изследването отчетохме редица елементи, запазени и в съвременната правна система в сферата на пожарите – действията и на съвременните пожарникари са правомерни когато, за да прекъснат пътя на огъня нанасят щети, но освен това и освобождаване от отговорност при действия, предприети при крайна необходимост – оневиняващо обстоятелство според римското право, което виждаме и днес в чл. 20.7 на Наказателния кодекс на Испания. Освен това, във всички анализирани източници отчетохме като константа опасността от разпространяване на огъня. Тази опасност е предвидена и в съвременното испанско законодателство в чл. 357 на Наказателния кодекс, който гласи: „Подпалвачът на собствено имущество се наказва с лишаване от свобода от една до четири години, ако е имал за цел да измами или да ощети трети лица, ако е предизвикал измама или вреда, ако е създал опасност огънят да се разпространи върху чужда сграда, гора или насаждение, или ако е нанесъл сериозна вреда на дивия живот, горите или природните ресурси.“. Затова не преставаме да се удивяваме пред уредбата в древноримското законодателство на превенцията и безопасността по отношение на една разрушителна стихия, каквато е огънят.